

Empatia a system wartości

Mirosława Czerniawska¹

Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku

THE EMPATHY AND VALUE SYSTEM

Abstract. The research presents the empirical data concerning the relation between personal traits and the value system; the study is focused on the empathy as a personality trait. Theoretical assumptions and empirical findings are analyzed and interpreted in the context of the cognitive framework, including the idea of regulative function of self-concept. A content compatibility hypothesis between the empathy and value system was accepted as a preliminary assumption for this research. The study group consisted of 100 adolescents (high school students). The Empathic Understanding of Others Questionnaire (Węglinski, 1983) and Rokeach Value Survey (Polish adaptation, Brzozowski, 1989) were used as research tools. A correlation analysis of research data revealed that the empathic subjects estimated higher these values which were compatible with the personality type, i. e. family and moral values, and lower the values focused on the individual. Thus, the empathy is associated, on the level of pre-established psychological structures, with the preferences against specific values. The relation has its behavioral effects – the increase of probability of helping and cooperative behaviors.

W przedstawionym artykule jest analizowany związek pomiędzy empatią a systemem wartości. Związek ten występuje, jak można sądzić, na poziomie ukształtowanych struktur psychicznych i przejawia się podobieństwem czy wręcz identycznością zachowań. Indywidualne różnice związane ze skłonnościami empatycznymi determinują, a przynajmniej współwystępują z różnicami w preferencjach wartości, przy czym wyżej preferowane wartości powinny być treściowo spójne z definicją osobowości empatycznej.

---

¹ Adres do korespondencji: Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Pedagogiki i Psychologii, ul. Świerkowa 20, 15-328 Białystok.

Pojęcie „empatia” należy do konstruktywów teoretycznych wzbudzających nieustanne kontrowersje. Dotyczą one zarówno sposobu definiowania tego pojęcia, jego genezy, mechanizmów, na mocy których dochodzi do ekspresji behawioralnych, czy w końcu rodzaju zachowań powiązanych z tym konstruktem.

Zgodnie ze współczesnym sposobem teoretyzowania w psychologii, empatia sprowadzana jest do reakcji emocjonalnych obserwowanego, które przynajmniej w ogólnym zarysie przystają do reakcji emocjonalnych obserwowanego (Barnett, Eisenberg, Strayer, Gruen, Mendelsohn – za: Davis, 1999). Zwolennikiem takiego podejścia jest również Hoffman (1979; 1984), który opisuje empatię jako afektywną reakcję, bardziej odpowiadającą cudzej niż własnej sytuacji. Ostatecznie jednak – jak stwierdza Davis (1999) – termin „empatia” używany jest w kontekście dwóch wyraźnie różniących się kategorii zjawisk. Związane są one z jednej strony z afektywnym reagowaniem na sytuację innych, z drugiej natomiast – z poznawczym przyjmowaniem ról. Zaprezentowany przez Davisa (1999) schemat badawczy, niewątpliwie porządkujący wiedzę psychologiczną odnośnie do tego konstruktów, obejmuje tzw. warunki poprzedzające pojawienie się empatii. Rozważa się w nich empatię jako proces uwarunkowany sytuacyjnie, gdzie dużą rolę odgrywają: intensywność sytuacji, stopień podobieństwa między obserwatorem i obserwowanym oraz czynniki związane z osobą, tj. zdolności biologiczne, różnice indywidualne, specyfika doświadczeń życiowych (afektywna jakość relacji rodzinnych, sposób przywiązania, techniki dyscypliny, styl sprawowania opieki rodzicielskiej, dyspozycje empatyczne rodziców). Jednocześnie Davis ustosunkowuje się do stałe obecnej kontrowersji w teorii i badaniach psychologicznych: dyspozycyjne vs. sytuacyjne wyznaczniki zachowania.

Następnym obiektem analiz są procesy, na mocy których dochodzi do zaistnienia empatii. Rozważane są one pod względem nasilenia „poznawczości”: od niepoznawczych poprzez proste procesy poznawcze na zaawansowanych kończąc.

Ostatnią rozważaną w schemacie badawczym kategorią są tzw. skutki – zarówno w wymiarze wewnątrzsobniczym (intrapersonalnym), które dotyczą osoby odczuwającej empatię, jak i międzyludzkim (interpersonalnym), które dotyczą otoczenia społecznego. Przy czym skutki wewnątrzsobnicze rozpatrywane są na płaszczyźnie afektywnej i nieafektywnej, natomiast skutki międzyludzkie – w kategoriach zachowań pomocnych, społecznych, takich jak uprzejmość, taktowny styl bycia, i agresywnych.

Davis (1999) utrzymuje, że zachowania empatyczne, chociaż determinowane sytuacyjnie, są także konsekwencją ukształtowania „osobowości empatycznej”. Zdolność do empatii można zatem interpretować jako cechę dyspozycyjną, która przejawia się w skłonnościach do empatycznego myślenia oraz działania i w sposób względnie stały decyduje o wyborze zachowań z nią związanych. Jednocześnie alternatywny w stosunku do empatii sposób wyjaśniania zachowań widzi on w innych strukturach dyspozycyjnych, tj. osobistych standardach i wartościach: „Niezależnie od określonego wpływu dowolnych procesów związanych z empatią, osoby o dużej empatii dyspozycyjnej mogą wyznawać zasady humanizmu i tolerancji i zgodnie z nimi postępować. W konsekwencji mogą angażować się w bardziej wspomagające, mniej kontrowersyjne zachowania z przyczyn, które nie mają nic wspólnego z empatią jako taką” (s. 243).

Zbyt małą uwagę autor zwraca jednak na powiązania między poszczególnymi strukturami psychicznymi (traktując je jako odrębne w stosunku do empatii) i pomija tym samym istotny aspekt związany z rozwojem osobowościowym. Należy sądzić, iż zarówno pierwotna, jak i nabyta zdolność do empatii leży u podłoża kształtowania innych struktur dyspozycyjnych, np. postaw i wartości, które wspólnie przyczyniają się do inicjacji zachowań społecznych.

EMPATIA A WARTOŚCI – ANALIZA RELACJI

Jak wskazują wyniki badań (Davis, 1999), zdolności do dyspozycyjnej empatii uwarunkowane są czynnikami genetycznymi oraz doświadczeniami wyniesionymi z okresu wczesnego dzieciństwa. „Historia doświadczenia indywidualnego” jest pojęciem na tyle szerokim, iż dotyczy także doświadczenia samego siebie, a więc i własnych skłonności empatycznych. Człowiek ma – jak należy sądzić – możliwość dokonania relatywnie wczesnej autoreprezentacji tej cechy i rozbudowy innych struktur wiedzy odnośnie do siebie, które byłyby koherentne z tą zdolnością. Tymi strukturami są m.in. kształtowane systemy wartości. Empatia, wzmacniana przez powiązany z nią system wartości, zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia spójnych zachowań, uniezależniając je tym samym (w pewnym przynajmniej stopniu) od specyficznego kontekstu sytuacyjnego.

Skłonności empatyczne – jak wskazuje Davis (1999) – powiązane są z nasileniem pomagania oraz innych zachowań społecznych (typu: unikanie i rozwiązywanie konfliktów, dobra komunikacja, taktowny styl bycia) i powstrzymaniem się od zachowań agresywnych. Nietrudno zauważyć, że tego rodzaju zachowania warunkowane są też przez zinternalizowany system wartości, generalnie poprzez wyższe preferencje wartości

EMPATIA A SYSTEM WARTOŚCI

o charakterze interpersonalnym i moralnym oraz niższe preferencje wartości o charakterze intrapersonalnym, hedonistycznym czy sprawnościowym. Na poziomie behawioralnym trudno jednak rozgraniczyć, ekspresją jakich struktur jest konkretne zachowanie, a tym bardziej jakiego rodzaju powiązania występują między tymi strukturami.

Analiza relacji pomiędzy empatią (jako strukturą dyspozycyjną) i systemem wartości skłania do postawienia pytania o wzorzec związku oraz o mechanizm, dzięki któremu dochodzi do pojawienia się specyficznych zależności między analizowanymi wymiarami.

Wyjaśnieniu tych relacji sprzyja werbalizacja założeń leżących u podstaw teorii schematów poznawczych.

Schematy poznawcze utożsamiane są przede wszystkim z wiedzą o rzeczywistości, która ujęta jest w formie semantycznej i wiąże się nie tylko z sumą, ale i uogólnieniem doświadczenia społecznego i osobistego.

Następstwem tego jest organizacja i strukturalizacja różnorodnych, gromadzonych w trakcie życia informacji (Wojciszke, 1986; Epstein, 1990).

W wyodrębnionych schematach poznawczych zawarta jest także wiedza dotycząca własnych cech osobowości (np. empatii) i własnych wartości, ale jednocześnie oba te rodzaje informacji funkcjonują w bardziej ogólnym schemacie „ja”. Postępujący rozwój schematu „ja” polega na ilościowym przyroście informacji z jednej strony i tworzeniu licznych jakościowych powiązań – z drugiej. Ostatecznie w ramach pojęcia „ja” organizowane jest życiowe doświadczenie jednostki, przydatne w ustanowieniu koherentnej wiedzy o psychicznej i fizycznej naturze, łącznie z określeniem swojej pozycji w społecznym świecie. Konsekwencją utworzenia reprezentacji siebie (autoreprezentacji) jest możliwość odzwierciedlenia charakterystycznych cech i zachowań podmiotu, co pozwala na spójny opis różnorodnych dyspozycji w kategoriach poznawczych. Ukształtowanie takiej struktury jest tożsame z pojawieniem się umysłowej reprezentacji własnych dyspozycji (Damon, 1984; Wojciszke, 1986).

„Ja” jako psychologiczny konstrukt przyczynia się do wyłonienia indywidualnej tożsamości, związanej zarówno z autoreprezentacją swoich cech osobowościowych, jak i hierarchią wartości, bowiem organizacja informacji w ramach struktury „ja” daje – jak zauważa Rosenberg (1981) – możliwość określenia ich wzajemnych relacji (u tych samych ludzi informacje zawarte w schematach „cechy osobowości” – „wartości” są powiązane szczególnie mocno, jako że stanowią ważny aspekt pojęcia „ja”). Powoduje to, że system wartości staje się stosunkowo trwałą strukturą, uporządkowaną w widoczną hierarchię relatywnie do innych wymiarów zawartych w „ja”, np. cech osobowości. Schematy poznawcze rozwijają się w sposób aktywny w relacji do ludzkich doświadczeń, ludzie zaś doświadczają własnych cech osobowości i własnych wartości.

Mechanizm leżący u podłoża związku między omawianymi wymiarami opiera się na motywacji do podtrzymywania poczucia własnej wartości. Dążenie do określenia siebie jako osoby wartościowej modyfikuje bowiem przypisywaną swoim cechom ważność w ten sposób, aby największe znaczenie miały te cechy pozytywne, którymi człowiek charakteryzuje się w wysokim stopniu i jest w stanie skutecznie prezentować. Za mało istotne uznane są cechy charakteryzujące człowieka w ograniczonym zakresie, których satysfakcjonująca realizacja jest mało prawdopodobna (Wojciszke, 1983). Hierarchia ważności cech uwarunkowana jest pozytywną oceną siebie w kontekście danej cechy. Uwzględniając, że dążenie do podnoszenia poczucia własnej wartości jest jedną z najważniejszych potrzeb człowieka, istotne wydaje się pytanie, na ile właściwości indywidualne jednostki determinują zgodny z nimi wybór wartości.

Dane empiryczne zawarte w literaturze nie są jednoznaczne. Pojawiają się mianowicie zależności między cechami osobowości a preferencjami wartości, które przejawiają treściwą zgodność z cechami (Rim, 1984; Signori, Butt, Mitchell – za: Oleś, 1989; Czerniawska, 1995; Czerniawska, Zabielska, 2000). Oznacza to, że predyspozycje osobowościowe sprzyjające realizacji wartości warunkują ich preferencje. W tym kontekście słuszną wydaje się teza Abelsona (za: Prentice, 1987), iż nasze przekonania są podobne do tego, co posiadamy, a więc cenimy to, co możemy zrealizować, mając na względzie nasze indywidualne cechy. W myśl powyższego założenia ekstrawertycy cenią wysoko wartości związane z kontaktami z ludźmi (Rim, 1984), osoby inteligentne – wartości związane z funkcjonowaniem intelektualnym (Czerniawska, 1995). Tego rodzaju relacja wskazuje na mechanizm chroniący poczucie własnej wartości, ponieważ cechy osobowości w znacznym stopniu warunkują możliwość realizacji poszczególnych wartości. Doświadczenie wartości przyczynia się do ich dokładniejszej reprezentacji w strukturach wiedzy, co z kolei modyfikuje poczucie ich subiektywnego znaczenia. W ten sposób wysoka preferencja wartości zyskuje funkcje regulacyjne.

Niemniej jednak istotne związki występują między cechami osobowości a stopniem akceptacji tych wartości, które są przeciwnostawne w stosunku do cech (Furnham, 1984). W tym przypadku człowiek ceni takie wartości, których nie jest w stanie, ze względu na właściwości indywidualne, zrealizować. Na przykład osoba niezrównoważona emocjonalnie za wartość istotną uważa „równowagę wewnętrzną”, osoba z niską samooceną – „uznanie społeczne”. Pojawiające się dysharmonie można interpretować jako efekt takiej rozbudowy reprezentacji własnej osoby, która nie zapewnia jednostce poczucia własnej wartości.

PROBLEM BADAWCZY I HIPOTEZY

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy istnieją i jaką postać przyjmują związki między empatią, jako zdolnością dyspozycyjną, a układem preferencji wartości w systemie. Prowadząc rozważania w konwencji poznawczej, należy zauważyć, że jest to pytanie o występowanie i postać związków między różnymi aspektami wiedzy odnośnie do siebie, zawartymi w „ja”. „Ja” jest niewątpliwie pojęciem szerszym, w którym znajdują się informacje dotyczące nie tylko cech osobowości, lecz także wartości.

Przedstawione powyżej założenia teoretyczne i badania empiryczne stanowią podstawę do sformułowania hipotezy, że empatia należy do grupy cech indywidualnych, które modyfikują treściwy aspekt systemu wartości (hipoteza 1).

Mając na względzie to, że zarówno cechy osobowości, jak i wartości są zogniskowane w pojęciu „ja”, należy spodziewać się między nimi wielu logicznych powiązań. Zakładając istnienie treściwej zgodności między

EMPATIA A SYSTEM WARTOŚCI

prezentowanymi właściwościami indywidualnymi a preferencjami wartości, można przypuszczać, że osoby charakteryzujące się wysokimi wskaźnikami empatii cenią w wyższym stopniu wartości moralne, koncentrując się na relacjach interpersonalnych, natomiast w niższym stopniu – wartości hedonistyczne, skupiające się na osobie czy też przyczyniające się do indywidualnego sukcesu (hipoteza 2). Ten typ układu wartości w systemie może wzmacniać u osób charakteryzujących się wysoką empatią skłonność do zachowań pomocnych, poprawnych w wymiarze interpersonalnym, a także obniżać zachowanie agresywne.

Na użytek prezentowanych badań przyjęto sposób interpretacji wartości dokonany przez Rokeacha (1973). Autor ten utożsamia wartość z pojęciem abstrakcyjnym, które jako kryterium ogólne wyznacza preferencje zarówno celom, jak i środkom realizującym te cele. Wartości są przekonaniem zawierającymi komponenty emocjonalne, stanowią pewien układ odniesienia, w ramach którego człowiek jest w stanie interpretować i oceniać rzeczywistość, a w następstwie tego kierować swoim zachowaniem (por. Czerniawska, 1995).

METODA

Osoby badane i przebieg badań

Badania zostały przeprowadzone wśród uczniów klas trzecich i czwartych liceum ogólnokształcącego, podczas zajęć lekcyjnych. Grupa liczyła 100 osób (50 dziewcząt i 50 chłopców).

Zastosowane metody

U każdej z badanych osób określono:

- wskaźnik natężenia empatii,
- wskaźniki preferencji osiemnastu wartości ostatecznych,
- wskaźniki preferencji osiemnastu wartości instrumentalnych.

Empatię diagnozowano przy użyciu Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi A. Węglińskiego (1987). Wskaźniki empatii zawierają się w przedziale od 0 do 99 („0” świadczy o minimalnym natężeniu cechy, zaś „99” – o maksymalnym natężeniu cechy).

Preferencje wartości zostały określone za pomocą Skali Wartości M. Rokeacha (Brzozowski, 1989) w wersji wymagającej rangowania wartości: wartość najwyższej ceniona uzyskała rangę 1, wartość najniższej ceniona – rangę 18.

WYNIKI

Analizę statystyczną przeprowadzono, wskazując na relacje między wyżej zaprezentowanymi wskaźnikami. Ustalone współczynniki korelacji dotyczą związku empatii i preferencji wartości ostatecznych (tabela 1) oraz związku empatii i preferencji wartości instrumentalnych (tabela 2). Przy czym korelacje ujemne świadczą o tym, że wysoki wskaźnik empatii jest związany z wysoką preferencją wartości, korelacje dodatnie natomiast – o związku odwrotnym (wysoki wskaźnik empatii jest związany z niską preferencją wartości).

Uzyskane wyniki badań wskazują, że osoby o wyższym natężeniu empatii wyżej cenią wartość ostateczną: „bezpieczeństwo rodziny” ($r = -0,23; p < 0,01$), niżej natomiast „dostatnie życie” ($r = 0,30; p < 0,001$), „przyjemność” ($r = 0,29; p < 0,01$) oraz „życie pełne wrażeń” ($r = 0,19; p < 0,05$).

Więcej korelacji zaobserwowano, analizując skalę wartości instrumentalnych. Okazało się bowiem, że osoby empatyczne koncentrują się w większym stopniu na wartościach moralnych, mniejsze znaczenie przypisują zaś wartościom poznawczym i przyczyniającym się do sukcesu w działaniu. Badani charakteryzujący się wyższą empatią wyżej oceniają w swoim systemie przekonania wartości kochający” ($r = -0,26; p < 0,01$), „pomocny” ($r = -0,15; p < 0,1$), „uczciwy” ($r = -0,30; p < 0,001$), „uprzejmy” ($r = -0,25; p < 0,01$), „wybaczący” ($r = -0,34; p < 0,001$), niżej natomiast cenią wartości: „ambitny” ($r = 0,17; p < 0,05$), „intelektualista” ($r = 0,19; p < 0,05$), „logiczny” ($r = 0,26; p < 0,01$), „niezależny” ($r = 0,30; p < 0,001$).

Tabela 1.

Współczynniki korelacji między wskaźnikami empatii i wskaźnikami preferencji wartości ostatecznych

Lp.	Wartości ostateczne	Empatia KRE = 66,70		
		Preferencje wartości wo	r	p
1	Bezpieczeństwo narodowe	12,48	0,04	n.i.
2	Bezpieczeństwo rodziny	5,74	-0,23	<0,010
3	Dojrzała miłość	6,97	0,04	n.i.
4	Dostatnie życie	11,17	0,30	<0,001

MIROSLAWA CZERNIAWSKA

5	Mądrość	6,12	-0,08	n. i
6	Poczucie dokonania	11,72	-0,02	n.i.
7	Poczucie własnej godności	8,26	-0,10	n.i.
8	Pokój na świecie	9,21	-0,12	n.i.
9	Prawdziwa przyjaźń	7,13	-0,12	n.i.
10	Przyjemność	12,42	0,29	<0,01
11	Równowaga wewnętrzna	7,13	-0,11	n.i.
12	Równość	11,09	-0,09	n.i.
13	Szczęście	7,28	0,05	n.i.
14	Świat piękna	13,44	-0,02	n.i.
15	Uznanie społeczne	13,23	0,04	n.i.
16	Wolność	6,69	0,02	n.i.
17	Zbawienie	8,81	-0,11	n.i.
18	Życie pełne wrażeń	12,11	0,19	<0,05

wo – średnie arytmetyczne rang wartości ostatecznych; KRE – średnia arytmetyczna empatii; r – współczynnik korelacji liniowej Pearsona; p – poziom istotności statystycznej

Uzyskane współczynniki korelacji nie są wysokie, niemniej jednak można je umieścić w bardziej ogólnych dymensjach. Należy zauważyć, że osoby empatyczne wyżej cenią wartości prorodzinne oraz wartości moralne. Taki układ preferencji wartości jest zgodny z charakterystyką osobowości o dużych zdolnościach empatycznych i przyczyniać się może do zainicjowania wielu zachowań będących manifestacją tej cechy. Osoby o niższym natężeniu empatii przypisują większe znaczenie wartościom hedonistycznym, niezależnościowym, poznawczym oraz ukierunkowanym na sukces w działaniu.

EMPATIA A SYSTEM WARTOŚCI

Tabela 2.

Współczynniki korelacji między wskaźnikami empatii i preferencji wartości instrumentalnych

Lp.	Wartości instrumentalne	Empatia KRE = 66,70		
		Preferencje wartości wi	r	p
1	Ambitny	8,47	0,17	<0,05
2	Czysty	9,76	0,12	n.i.
3	Intelektualista	7,73	0,19	<0,05
4	Kochający	5,61	-0,26	<0,01
5	Logiczny	11,00	0,26	<0,01
6	Niezależny	8,64	0,30	<0,001
7	Obdarzony wyobraźnią	9,80	0,01	n.i.
8	Odpowiedzialny	7,17	-0,03	n.i.
9	Odważny	9,79	0,08	n.i.
10	Opanowany	10,51	-0,03	n.i.
11	O szerokich horyzontach	9,44	0,09	n.i.
12	Pogodny	9,43	0,01	n.i.
13	Pomocny	10,12	-0,15	<0,1
14	Posłuszny	15,94	-0,02	n.i.
15	Uczciwy	6,21	-0,30	<0,001
16	Uprzejmy	10,24	-0,25	<0,01
17	Uzdolniony	11,57	0,05	n.i.
18	Wybaczający	9,57	-0,34	<0,001

wi – średnie arytmetyczne rang wartości instrumentalnych; inne oznaczenia zob. tabela 1.

DYSKUSJA

Empiryczne wyniki zaprezentowane w artykule wskazują, że empatia jest jednym z wymiarów osobowościowych, który jest związany z systemem wartości. Relatywnie wyżej preferowane wartości są spójne z definicją osobowości empatycznej, co świadczy o treściowej zgodności między analizowanymi wymiarami. Uzyskane wyniki badań pozwalają przyjąć założenia zwerbalizowane w obu hipotezach badawczych. Można zatem – na bardziej ogólnym poziomie – utrzymać tezę o modyfikującej funkcji osobowości (np. osobowości empatycznej) w kształtowaniu treściowego obrazu systemu wartości. Przekonująca wydaje się przy tym interpretacja, zgodnie z którą u podłoża związku między preferencją wartości a właściwościami indywidualnymi leży mechanizm psychologiczny umożliwiający rozbudowanie „ja” w subiektywnie pozytywnych kategoriach: człowiek ceni te wartości, których realizacja – ze względu na charakterystykę osobowościową – jest stosunkowo łatwa i satysfakcjonująca.

Zdolność do empatii wiąże się więc – na poziomie ukształtowanych struktur psychicznych – z preferencją określonych wartości. W konkretnych sytuacjach struktury te mogą wspólnie determinować zbliżony czy wręcz identyczny wachlarz zachowań, tj. nasilać zachowania pomocne, charakteryzujące się małym napięciem konfliktowym, dobrą komunikacją, taktownym stylem bycia, aktywizować zachowania moralne, podwyższać jakość relacji interpersonalnych. Jednocześnie empatia jest związana z modyfikacją zachowań agresywnych i, jak wskazują wyniki badań empirycznych (Davis, 1999), niska empatia zwiększa prawdopodobieństwo ich wystąpienia. Wydaje się jednak, że zachowania agresywne należy łączyć nie tylko z obniżoną empatią, ale także (choćby nie wyłącznie) z odmiennym systemem wartości, tj. takim, który sankcjonuje ich realizację, bez negatywnych skutków związanych z obniżeniem samooceny. W kontekście przeprowadzonych powyżej rozważań interesująca może wydawać się odpowiedź na pytanie, czy nasilenie agresji związane jest także ze specyficznymi preferencjami w systemie wartości.

W innych badaniach przeprowadzonych przez autorkę artykułu (Czerniawska, 2000) dokonano analizy porównawczej systemów wartości wśród młodzieży agresywnej i dobrze przystosowanej społecznie (młodzież przydzielono do poszczególnych grup na podstawie niezależnych opinii trzech nauczycieli). Stwierdzono, że cecha „agresywność” jest czynnikiem różnicującym preferencje dziesięciu spośród osiemnastu wartości ostatecznych i jedenastu spośród osiemnastu wartości instrumentalnych (wskaźniki preferencji wartości porównano testem Wilcoxon dla dwóch prób niezależnych).

Jednocześnie układ wartości w ramach systemu wskazuje na pewne charakterystyczne tendencje, które świadczą o występowaniu treściowego związku między agresją a preferencjami poszczególnych wartości. Stwierdzono, że młodzież agresywna ceni w większym stopniu wartości hedonistyczno-niezależnościowe i przyczyniające się do sukcesu w działaniu: „dostatnie życie” ($w = 2,73; p < 0,01$), „przyjemność” ($w = 4,00; p < 0,001$), „życie pełne wrażeń” ($w = 5,31; p < 0,001$), „ambitny” ($w = 1,82; p < 0,1$), „niezależny” ($w = 3,31; p < 0,001$), „odważny” ($w = 3,11; p < 0,01$), czyli wartości „sankcjonujące” zachowanie agresywne. Młodzież dobrze

MIROSLAWA CZERNIAWSKA

przystosowana społecznie wskazuje jako bardziej znaczące w swoim systemie przekonań wartości moralno-religijne: „pomocny” ($w = 1,68; p < 0,1$), „uczciwy” ($w = 5,06; p < 0,001$), „wybaczący” ($w = 3,98; p < 0,001$), „zbawienie” ($w = 1,79; p < 0,1$); wartości związane z dobrą kondycją psychiczną: „mądrość” ($w = 2,11; p < 0,05$), „poczucie własnej godności” ($w = 2,08; p < 0,05$), „równowaga wewnętrzna” ($w = 1,87; p < 0,1$) oraz wartości związane z formalną charakterystyką zachowania: „opanowany” ($w = 2,06; p < 0,05$), „uprzejmy” ($w = 2,96; p < 0,01$).

Wartości te ogólnie przyczyniają się do prawidłowych kontaktów społecznych.

Zaprezentowane wyniki badań (choć w niektórych przypadkach różnice ujawniły się jedynie na granicy istotności statystycznej) wskazują, że u osób empatycznych ujawnia się odmienny wzorzec związku z systemem wartości niż u osób agresywnych. Oznacza to, iż zdolność do empatii można interpretować nie tylko jako bezpośrednią przyczynę wielu zachowań prospołecznych, ale również jako cechę dyspozycyjną, leżącą u podłoża kształtującego się systemu wartości. Skłonność do agresji z kolei można rozpatrywać zarówno jako konsekwencję niedostatecznie rozwiniętych zdolności empatycznych, jak i powiązanego z agresją systemu wartości. Sugeruje to, że empatia sprzyja rozwojowi wartości prospołecznych i jest przeciwieństwem agresji na poziomie ukształtowanego systemu wartości.

Rozważając wpływ empatii na rozwój oraz funkcjonowanie społeczne człowieka można zadać pytanie, w jakim stopniu staje się ona rzeczywistym konstruktem wyjaśniającym.

Teza o dominującym znaczeniu empatii w rozwoju i funkcjonowaniu społecznym utrzymywana była np. w teorii Hoffmana (1979; 1984). Autor ten odrzucał założenie, że moralność bierze swój początek z abstrakcyjnych, racjonalnych zasad. Zauważył, że dziecko jest wcześniej zdolne do emocjonalnego reagowania w obliczu cierpienia i nieszczęścia innych oraz udzielania pomocy niż do werbalizacji reguł. Emocje są zatem pierwotne w procesie społecznego uczenia się wartości, a także w podejmowaniu zachowań moralnych. Zinternalizowane wartości (internalizacja jest rozpatrywana przez tego autora w kontekście emotywnym i uspołeczniającym), wspomagane przez uczucie empatii i empatyczne poczucie winy, przyczyniają się do ograniczenia egoistycznych motywów, doprowadzając do socjalizacji zachowania.

Konieczne jest niewątpliwie docenienie roli czynnika emocjonalnego w procesie socjalizacji. Bezsporna wydaje się też teza, że empatia jest pierwotna w regulacji zachowania. Z drugiej jednak strony za zbyt optymistyczny należy uznać pogląd Hoffmana, iż wrażliwość empatyczna jest czynnikiem wystarczającym zarówno w procesie kształtowania się systemów wartości, jak i w funkcjonowaniu społecznym. Wytworzenie pojęciowej reprezentacji wartości, ich organizacja w ramach systemu, jak również zdolność łączenia abstrakcyjnych kategorii wartości z konkretnym zachowaniem jest zjawiskiem relatywnie późnym w ontogenezie (bardziej niż pojawienie się zdolności empatycznych) i warunkowanym przez rozwój sfery poznawczej. Wydaje się w związku z tym mało prawdopodobne to, aby pojęcia charakteryzujące się tak dużą złożonością były kształtowane i wykorzystywane jedynie na bazie empatycznej wrażliwości.

Sam Hoffman (1990) łądzi z czasem tezę emotywną i rozwija tezę o wpływie empatii na zasadę sprawiedliwości i miłości oraz wynikające z nich sądy moralne. Zauważa, że rozwój poznawczy umożliwia przejście od empatii zorientowanej na „ja” do sympatii i troski o inną osobę. Ostatecznie o działaniach prospołecznych decyduje nie tylko empatyczna motywacja, lecz także elementy poznania moralnego, takie jak zasady, wartości, ideologie.

Konieczne wydaje się jednak wyjaśnienie mechanizmu, na mocy którego zasady, wartości czy ideologie „dołączają” się do empatycznej motywacji i ukierunkowują zachowanie społeczne.

W prezentowanych powyżej wynikach badań wykazano związek między empatią a preferencją treściowo z nią powiązanych wartości. Uchwycenie tych zależności czyni prawdopodobną interpretację, że pierwotna zdolność do empatii ukierunkowuje rozwój innych struktur i leży np. u podstaw kształtowania się systemów wartości.

Wyłonienie się abstrakcyjnych zasad w postaci systemu wartości, chociaż uwarunkowane doświadczeniem społecznym, związane jest także z ogólnym rozwojem struktur poznawczych. Prawidłowości kształtowania takich struktur wskazują na integracyjną rolę pojęcia „ja”, która przejawia się m.in. ustaleniem relacji między cechami i wartościami. Uznanie za cenne tych wartości, które są treściowo powiązane z cechami, pozwala na opisywanie siebie w pozytywnych kategoriach. Jednocześnie tego typu zgodność przyczynia się w istotnym stopniu do możliwości realizowania tych wartości, ponieważ człowiek dysponuje sprzyjającymi temu cechami. Synchronizacja tych struktur warunkuje więc bardziej spójne i mniej uwarunkowane sytuacyjnie zachowania. Ponadto należy zauważyć, że tworzony przez człowieka system wartości może pełnić funkcję kryteriów wyznaczających myślenie i działanie w sytuacjach bardziej złożonych poznawczo, niż jest to możliwe w przypadku empatii, i decydować o przebiegu procesów informacyjnych kierujących dokonywaniem ocen z perspektywy wartości.

BIBLIOGRAFIA

EMPATIA A SYSTEM WARTOŚCI

- Brzozowski, P. (1989). *Skala wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha*. Warszawa: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czerniawska, M. (1995). *Inteligencja a system wartości*. Białystok: Trans Humana.
- Czerniawska, M. (2000). Agresja a system wartości. [W:] R. Derbis (red.), *Jakość rozwoju a jakość życia* (s. 353-364). Częstochowa: WSP.
- Czerniawska, M., Zabielska, M. (2000). Makiawelizm, samoocena a system wartości. *Nowy Test*, 1, 59-73.
- Damon, W. (1984). Self-understanding and moral development from childhood to adolescence. [W:] W. M. Kurtines, J. G. Gewirtz (red.), *Morality, moral behavior, and moral development* (s. 109-127). New York: Wiley and Sons.
- Davis, M. H. (1999). *Empatia. O umiejętności współodczuwania*. Gdańsk: GWP.
- Epstein, S. (1990). Wartości z perspektywy poznawczo-przeżyciowej teorii „ja”. [W:] S. Epstein, J. Reykowski, E. Staub (red.), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania* (s. 11-32). Wrocław: Ossolineum.
- Furnham, A. (1984). Personality and values. *Personality and Individual Differences*, 5, 483-485.
- Hoffman, M. L. (1979). Development of moral thought, feeling, and behavior. *American Psychologist*, 34, 958-966.
- Hoffman, M. L. (1984). Empathy, its limitations, and role in a comprehensive moral theory. [W:] M. W. Kurtines, J. L. Gewirtz (red.), *Morality, moral behavior, and moral development* (s. 283-302). New York: Wiley and Sons.
- Hoffman, M. L. (1990). Empatia a aktywność społeczna. [W:] W. S. Epstein, J. Reykowski, E. Staub (red.), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania* (s. 77-98). Wrocław: Ossolineum.
- Oleś, P. (1989). *Wartościowanie a osobowość*. Lublin: KUL.
- Prentice, D. A. (1987). Psychological correspondence of possession, attitudes, and values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 993-1003.
- Rim, Y. (1984). Importance of values according to personality, intelligence and sex. *Personality and Individual Differences*, 5, 345-346.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rosenberg, M. (1981). The self-concept: Social product and social force. [W:] M. Rosenberg, R. H. Turner (red.), *Social psychology: Sociological perspectives* (s. 89-101). New York: Basic Books.
- Węgliński, A. (1983). Trafność Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi. [W:] R. Drwal (red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej* (s. 63-80). Lublin: UMCS.
- Wojciszke, B. (1983). Mechanizmy wpływu struktury ja na zachowanie. [W:] J. Jarymowicz, Z. Smoleńska (red.), *Poznawcze regulatory funkcjonowania społecznego* (s. 49-85). Wrocław: Ossolineum.
- Wojciszke, B. (1986). *Struktura „ja”, wartości osobiste a zachowanie*. Wrocław: Ossolineum.